

מדינת ישראל
משרד החינוך
מינהל חברה ונוער
אגף של"ח וידיעת הארץ

יוסף ריבלין בונה ירושלים

נחלת שבעה- רחוב יפו, שכונת אבן ישראל, שכונת משכנות ישראל, שכונת מזכרת משה,
שכונת אוהל משה, שכונת זיכרון טוביה

**"החובה על כל איש ישראל לזכור ולהזכיר תמיד, ומצווה עלינו לספר על
החלוצים הראשונים בהערכה קדושה, ולשים כל זאת לזיכרון בספר גדול"**
(דברי הרב קוק באספת האזכרה לרבי יוסף ריבלין של ועדי השכונות במלאות כ"ה שנים לפטירתו, בכ"ז באלול ה'תרפ"א)

רחוב יוסף ריבלין בראשית 2007, מתוך: ויקיפדיה

רחוב יוסף ריבלין בראשית שנות החמישים, מתוך: ויקיפדיה

מאת: גיורא בריימוק

עיבוד ועריכה: רונית בין

עריכה לשונית: אפרת חבה

תשע"ז, 2017

רחוב הנביאים 30, בניין ארלדן ירושלים, 91911, טל': 02-5603190/1, פקס': 02-5602054
אגף של"ח וידה"א – inbalba@education.gov

קובץ זה מכיל קישורים גם לאתרים חיצוניים לאתרי משרד החינוך.
תוכן אתרים אלו, לרבות הפרסומות שבו, הוא באחריות בעלי האתרים ואינו באחריות משרד החינוך.

פנימי, לא להפצה

יוסף ריבלין בונה ירושלים

נחלת שבעה- רחוב יפו, שכונת אבן ישראל, שכונת משכנות ישראל, שכונת מזכרת משה,
שכונת אוהל משה, שכונת זיכרון טוביה

”החובה על כל איש ישראל לזכור ולהזכיר תמיד, ומצווה עלינו לספר על

החלוצים הראשונים בהערכה קדושה, ולשים כל זאת לזיכרון בספר גדול”

(דברי הרב קוק באספת האזכרה לרבי יוסף ריבלין של ועדי השכונות במלאות כ”ה שנים לפטירתו, בכ”ז באלול ה’תרפ”א)

הסיור בעקבות רבי יושעה דאער שטטלאך מאכר, רבי יושעה בונה השכונות, עובר בשכונות שנבנו במאה ה-19 מחוץ לחומות ירושלים. רבי יושעה הוא דוגמה ליזם פרטי פורץ דרך במאה ה-19 בירושלים, אחד מהיזמים ששינו את פניה של העיר.

יוסף (יושעה) ריבלין (1837-1896) היה מראשי הקהילה היהודית בירושלים במאה ה-19 ומבוני

שכונות ירושלים. הוא נחשב לאחת הדמויות החשובות ביותר במפעל היציאה מהחומות.

יוסף ריבלין נולד בירושלים. בשנת תרי”ז (1857), בהיותו כבן עשרים, ייסד חברה בשם ”בוני ירושלים”, ששמה לה מטרה לבנות בתים מחוץ לחומות העיר העתיקה. את תפיסת העולם שהביאה אותו להקים חברה זו, ביטא ריבלין בכתבים רבים.

לזכותו של ריבלין זוקפים את הקמתן של 16 שכונות

בירושלים, בהן **נחלת שבעה**, **שכונת בית דוד**, **מאה**

שערים, **זיכרון טוביה**, **שערי צדק**, **אבן ישראל**. כמו כן נזקפת לזכותו הצלתם של מאות עניים מרעב וממחלות.

במשך שנים ארוכות, נדד ריבלין בין השכונות שהקים וגר בכל אחת מהן. לעתים בגפו, כמו בנחלת שבעה, שם גר כמעט שלוש שנים עד להצטרפות רעייתו. לאחר מות אשתו הראשונה באירוע טראגי, נישא שנית ונולדו לו בנים ובנות. בני משפחתו סבלו מאוד מהמעברים הרבים וממצוקה כלכלית קשה – שכן ריבלין התעקש להוכיח כי כספי הציבור שבידו נתונים לציבור בלבד. בשלהי שנת תרנ”ו (1896), נפטר ריבלין והותיר את משפחתו בחוסר כול. רבים ספדו לו. ”הוא האיש אשר החל בבניין הפרוורים מחוץ לחומת ירושלים... כל הפרוורים האלה מצבות קיימות המה לדור ודור אשר אין בכוח כל עין צרה ולב רע לבטלן, כי אבן מקיר תזעק וכפיס מעץ יענינה... וכשיבואו סופרי אמת לכתוב תולדות התפתחות היישוב באה”ק, וכתבו את שם האיש הזה באותות זהב.”

(דברי הרי”מ פינס ז”ל על ”הרב ר’ יוסף ריבלין זצ”ל” ב”חבצלת” שנת תרנ”ו, גיליון 47, מתוך: **פרויקט בן יהודה**)

פרטי המסלול

משך זמן המסלול : כ-6 שעות (ללא הנסיעה).

אורך המסלול : 3 ק"מ.

נקודת התחלה : כניסה לנחלת שבעה בצומת הרחובות יוסף ריבלין ויואל משה סלומון.

נקודת סיום : צומת הרחובות שילה ואגריפס, מול שוק מחנה יהודה.

מגבלות : אין.

דגשי בטיחות :

- משנה זהירות בחציית כבישים
- חלק מהמסלול עובר בשכונות צפופות וברחובות צרים ללא מדרכות.

דרגת קושי : קלה. אינו בר-נגישות .

ציוד מיוחד : לבוש צנוע לאפשרות כניסה לבתי כנסת.

אתרים בתשלום : אין.

- יש לתאם מראש ביקור קבוצות בבית הכנסת "אוהל יצחק" עם גבאי בית הכנסת דוד : 050-5287710.

- אין צורך לתאם מראש ביקור בבית הכנסת "נחלת יעקב".

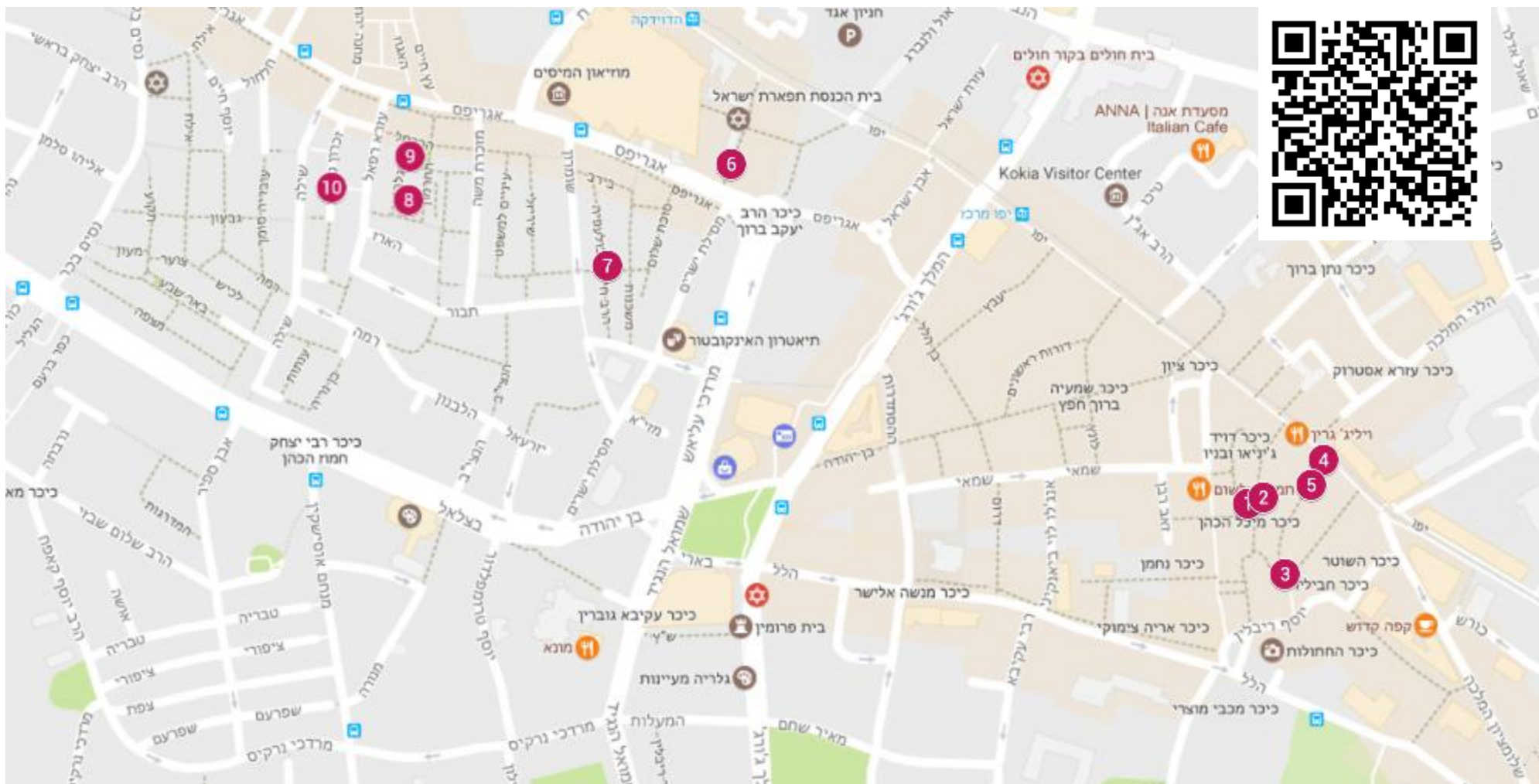
תיאור ההליכה במסלול

המסלול מתחיל בכניסה לנחלת שבעה, בצומת הרחובות יוסף ריבלין ויואל משה סלומון. משם נתקדם צפונה אל נחלת שבעה דרך רחוב יואל משה סלומון. ברחוב אריה לייב הורוביץ, נפנה ימינה (מזרחה). נגיע לרחוב מעלות נחלת שבעה ונפנה בו שמאלה (צפונה) אל **בית הכנסת "נחלת יעקב" (1) ואל בית הכנסת "אוהל יצחק" (2)**. נחזור על עקבותינו דרומה ברחוב מעלות נחלת שבעה עד לרחוב יוסף ריבלין – נפנה שמאלה וניכנס לרחוב. בבית מספר 14, ניכנס אל **מבואת חצר שבה בור מים (3)**. משם נמשיך ברחוב צפונה אל בית מספר 2, **בית יואל (4)** ובית ריבלין (5), אל "כיכר ריבלין" ואל המזרקה. בצומת הרחובות ריבלין ויפו נפנה שמאלה (מערבה), נלך ברחוב יפו ונחצה בדרכנו את "כיכר ציון" ואת צומת הרחובות יפו-קינג ג'ורג'. נמשיך ברחוב יפו עד לצומת הרחובות יפו-אבן ישראל. נפנה באבן ישראל דרומה ונלך עד לרחוב אגריפס. נפנה ימינה (מערבה) באגריפס, נחצה את "כיכר הרב יעקב ברוך" ומיד נגיע אל צומת סמטת משיח בורוכוף. נפנה ימינה (צפונה) בסמטה ונגיע אל **הכיכר המרכזית בשכונת אבן ישראל (6)**. נחזור דרומה בסמטת משיח בורוכוף לרחוב אגריפס ונפנה בו ימינה (מערבה). נמשיך לצומת הרחובות אגריפס ומשכנות ישראל וניכנס אל שכונת נחלאות. נמשיך דרומה עד לרחוב הרב לוי, שם נפנה מערבה (ימינה) ונתקדם לבית מספר 7, **ביתו של הרב אריה לוי (7)**. נמשיך לצומת הרחובות אריה לוי ומזכרת משה. נפנה צפונה (ימינה) בשכונת מזכרת משה ומיד מערבה (שמאלה)

לשכונת אוהל משה. נחצה את רחוב אוהל משה לרחוב הגלבוע, ובו נפנה צפונה (ימינה) **לבית משפחת נבון (8)** ולבור המים הסמוך לו. נמשיך ברחוב הגלבוע עד לרחוב הכרמל. בפינת הרחובות, נמצא **גן התות "בוסתן ספרדי" (9)**. משם נפנה מערבה עד לרחוב רפאל עזרא, ובו נפנה דרומה עד לצומת הבא. שם נפנה מערבה (שמאלה) ונגיע **לרחוב זיכרון טוביה (10)** בשכונת זיכרון טוביה. נצא משכונת זיכרון טוביה לכיוון צפון, נפנה מערבה (שמאלה) ומיד צפונה (ימינה) ברחוב שילה, נגיע אל רחוב אגריפס, מול שוק מחנה יהודה – כאן מסתיים המסלול.

מפת המסלול

מתוך: [גוגל המפות שלי](#)

תיאור האתרים שבמסלול

בית הכנסת "נחלת יעקב" (1), רחוב מעלות נחלת שבעה 3

בית הכנסת ונחלת יעקב, צילום: רונית בין

בית כנסת "נחלת יעקב" הוא בית הכנסת האשכנזי הראשון שהקימו מייסדי ומקימי שכונת נחלת שבעה מחוץ לחומות העיר העתיקה בירושלים. בית הכנסת נחנך בשנת 1873 ומאז הוא פעיל ברציפות יותר ממאה וארבעים שנה והוא אחד האתרים ההיסטוריים הבולטים בשכונה.

הבניין בן שלושה האגפים מסודר בצורת ריבוע: בית הכנסת במרכז ובחלקו האחר של הבניין פעלה ישיבה. כיום חלק זה הוא עזרת הנשים של בית הכנסת. לבית הכנסת הוסף אגף שנים מספר לאחר בנייתו, והוא משמש מבואה לבית הכנסת ולעזרת הנשים.

על הגבאים הראשונים של בית הכנסת נמנו: יואל משה סלומון, ר' יוסף ריבלין ואריה לייב הורביץ. אלו הקפידו להתפלל בנוסח אשכנז של תלמידי הגאון רבי אליהו, הגר"א מווילנא. לפני שנים מספר, שופץ בית הכנסת ושוקם, ומהמבנה המקורי נותרה רק מצבת האבן שעליה שם תורמת שתרמה מאה ר"כ (רובל כסף) לעשות הדלתיים והחלונות.

בית כנסת אוהל יצחק (2), רחוב מעלות נחלת שבעה 6

בתי הכנסת אוהל יצחק ונחלת יעקב, צילום: רונית בין

מול בית הכנסת "נחלת יעקב", עומד בית הכנסת הספרדי "אוהל יצחק", שאותו הקים ר' יצחק רקנטי כמה שנים לאחר הקמת בית הכנסת האשכנזי. בית כנסת "אוהל יצחק" הוא בית הכנסת הגדול והיפה ביותר ב"נחלת שבעה".

בית הכנסת הוקם בשנת 1888 לעדה הספרדית טורקית ונקרא על שם מייסדו רבי יצחק רפאל יצחקי. רבי נסים לוי והרב שמואל קמחי סייעו בהקמת המקום. בית הכנסת הספרדי הוקם כדי לאפשר לקהל הספרדי להתפלל במקום אחר מלבד בישיבת אח"ד. בית הכנסת נחשב בתקופתו ואף היום לגדול והיפה בשכונה. הוא פעיל גם כיום ומשמר את האלמנטים האדריכליים שעל פיהם נבנה.

מבואת חצר עם בור מים (3), רחוב יוסף ריבלין 14

שכונות החצר החלו להיבנות בירושלים שבתוך החומות כבר במאה ה-19 בשל אילוף כלכלי: שכר הדירה המאמיר הכריח את משפחות היהודים לחלוק דירות ואף חדרים אלו עם אלו, וכן לחלוק מתקנים חיוניים כמו בור מים, מטבח, מחסן, בור ספיגה לשירותים. לכן, שכונת חצר היא הצורה העיקרית שבה נבנו גם השכונות היהודיות מחוץ לחומות ירושלים בסוף המאה ה-19 ובתחילת המאה

ה-20. בור המים היא שיטה עתיקה לפתרון מצוקת המים באין מקורות מים זמינים כדוגמת מעיינות או בארות. מאז ומתמיד סבלה ירושלים ממחסור במעיינות, [ואספקת המים אליה](#) דרשה פתרונות יצירתיים. בתקופה שבה אנו עוסקים, בור מים משותף היה הפתרון למצוקת המים. את המים אספו מגגות הבתים ומהחצר המרוצפת. במים אלו השתמשו בעיקר לרחצה ולכביסה. פלאח ערבי הביא מי שתייה לשכונה מבורות בעיר העתיקה. חשוב לציין כי נחלת שבעה לא נבנתה כשכונת חצר, אולם חלק ממאפייני שכונת חצר היו גם בנחלת שבעה, ומבואה זו שבה בור מים היא דוגמה לכך.

בור מים, צילום: תמר הירדני, מתוך: [ויקיפדיה](#)

א"מלונץ כתב: "שמים לא יבואו בה – כבכל ארץ הקדם – רק בימי החורף, והם ישקו ויפרו את האדמה אשר יבשה ונחרה כעץ מחוס הקיץ, וגם ישפיקו מים לשתייה ולכל צרכי האדם על כל השנה כי מהם ימלאו בורות אשר לכל בית ובית וגם בריכות המים" (א', לונץ, "נתיבות ירושלים 1876", בתוך הערך "[אספקת המים לירושלים](#)" בוויקיפדיה).

נחל שבעה, מצגת, מתוך: [שימור אתרים](#)

בית יואל (4), רחוב ריבלין 1 פינת רחוב יפו 33

הרב יואל משה סלומון (1838-1912) היה שד"ר, עיתונאי, עורך ומדפיס, מפורצי חומות ירושלים וממייסדי פתח-תקווה. הרב סלומון סירב לקבל את הצפיפות, את המחסור ואת דלות החיים שהיו מנת חלקם של אנשי היישוב הישן כעובדה, והיה מן הבולטים בפורצי החומות – יוצאי היישוב הישן בירושלים שהיו לחלוצי המתיישבים מחוץ לחומות העיר העתיקה. ב-1869 ייסד, עם עוד שישה חברים שהתאגדו באגודה, את שכונת [נחלת שבעה](#) והקים בה את ביתו.

ב-1963, אושרה תכנית לחידוש פני מרכז העיר שכללה הריסת מבנים בשכונת נחלת שבעה. עשרה מבנים נהרסו, בהם בית יואל משה סלומון ובית הדפוס שלו. במקום נבנה בית המשרדים "בית יואל". בשנת 1986, נגנזה התכנית ובמקומה התקבלה תכנית לשימור השכונה.

בית ריבלין (5), רחוב ריבלין 1, ליד "כיכר ריבלין" והמזרקה

שטח האדמה שנרכש להקמת השכונה חולק לשבע רצועות ארוכות – מצפון לדרום, מרחוב יפו עד ברכת ממילא. חלוקת החלקות בין הרוכשים נערכה על-פי הגרלה. הבית השני שנחנך בשכונה היה ביתו של יוסף ריבלין, והוא גר בו במשך חמש שנים. יש מי שכינה את הבית "יושם דאטשה" (החווילה של יוסף). המגורים מחוץ לחומות לא עברו על מי מנוחות בבית משפחת ריבלין. יוסף ריבלין החליט ללון בביתו בכל יום, אולם אשתו שרה נבהלה מהרעיון וסירבה לגור בבית. יוסף ריבלין המשיך לפקוד את הבית לילה אחר לילה. למקורביו – שהפצירו בו להישאר בתחומי החומות בימים מועדים לפורענות – השיב כי איננו מוכן להפסיק נוהג זה ואפילו ליום אחד. כך, במשך שלוש שנים, גר ריבלין בביתו בגפו עד שאשתו התרצתה והצטרפה אליו, אלא שזמן קצר אחרי שעברה לבית, מצאה את מותה: כשפיקחה

על תיקון שער הכניסה לביתם, התנפל עליה ערבי וסכין בידו במטרה לדקור אותה. שרה הצליחה לקחת ממנו את הסכין ודקרה אותו למוות, אך לאחר האירוע היא לקתה בהתקף לב ונפטרה.

הכיכר המרכזית בשכונת [אבן ישראל](#) (6), מדרחוב אגריפס

עם סיום הקמת חמש השכונות הראשונות מחוץ לחומת ירושלים (הקמה שנמשכה על פני השנים 1874-1860), החלה תנופת בנייה יהודית גדולה באזור שבו שוכן היום שוק מחנה יהודה. בין השכונות שנבנו אז הייתה שכונת אבן ישראל, שהיא [שכונת חצר](#) קלאסית, שבה בתי השכונה מקיפים חצר פנימית כמסגרת אטומה. הגישה אל החצר הפנימית הייתה דרך שני שערים: האחד פנה לרחוב יפו, והשני

[הכיכר בשכונת אבן ישראל](#), מתוך: ויקיפדיה

לרחוב אגריפס. הכניסה אל בתי השכונה הייתה דרך החצר בלבד, וכך היו יושבי אבן ישראל מוקפים חומה ומוגנים משודדים ומחיות מסוכנות. יש לזכור כי רוב יושבי השכונה יצאו מהעיר העתיקה והיו רגילים לחומה מקיפה ולשערים

הננעלים בכל לילה. מבנה כזה אפשר להם לחוש ביטחון.

בחצר עצמה ניטעו עצים, הוצב תנור שכונתי גדול ונבנה בור מים. מראה החצר המקורית השתנה כליל: במשך שנים ארוכות היה בחצר גן שעשועים, שכלל מגלשה, ארגז חול וכמה נדנדות, אולם בשנת 2004 הועמקה רצפת החצר ונבנה בה אמפיתאטרון לצורך מופעי רחוב והדרכות.

למרות ריחוקה היחסי של השכונה מהעיר העתיקה ומהשכונות החלוציות שקדמו לה מחוץ לחומה, הייתה קרבתה לדרך הראשית, רחוב יפו, חשובה, והיא משכה אליה מתיישבים רבים. שלא כמו בשכונות אחרות, באבן ישראל גרו יחדיו אשכנזים וספרדים, ובכך היה גם ייחודה.

וכך כתב יעקב יהושע בתיאור המגורים ברובע היהודי ההולם גם את שכונות החצר שבנחלאות:

היו בהן בתים בני שתיים או שלוש קומות והן המו דיירים מבני גלויות שונות. היו חצרות בהן התגוררו משפחות אשכנזיות וספרדיות יחדיו... חצרות אלו שימשו מעין שיכונים מעורבים שסייעו במידה רבה למיזוג גלויות... במשך כל שעות היום שער החצר היה פתוח לרווחה... רק בלילות ננעלות הדלתות על מסגר וברח מחשש ביקורם של גנבים. (יעקב יהושע, "סיפורו של הבית הספרדי ברובע היהודי", בתוך הערך "[שכונת חצר](#)" בוויקיפדיה)

בית הרב [אריה לוי](#) (7), רחוב רבי אריה 7

הרב אריה לוי (1885-1969) היה [משגיח ירושלמי](#) בתלמוד תורה "עץ חיים" שנודע כאיש חסד. הוא כונה "אבי האסירים" או "רב האסירים", מפני שבמשך כעשרים וחמש שנה בתקופת המנדט הבריטי נהג לבקר אסירים בבתי הכלא, לעודד את רוחם ולכתוב להם מכתבים. בפרט נודעו ביקוריו אצל אסירי המחתרות ואצל הנידונים למוות – עולי הגרדום. ר' אריה ביקר בקביעות גם בבית החולים למצורעים כדי לעודד את יושביו.

במשך שנים רבות, התגורר הרב ברחוב הר גריזים שבשכונת אבן ישראל, ולאחר מותו נקרא הרחוב על שמו.

בית משפחת נבון בשכונת אוהל משה ובור המים (8), רחוב גלבוע 11

בבית זה, גדל הנשיא החמישי של מדינת ישראל, [יצחק נבון](#), והוא אף כתב מחזה על הווי השכונה – "בוסתן ספרדי".

שכונת אוהל משה נוסדה בשנת 1882 מכספי "קרן מזכרת משה" – קרן שהוקמה בשנת 1874 כדי להנציח את זכרו של משה מונטיפיורי בהקמת מפעלי התיישבות בארץ ישראל. בהמשך בנתה הקרן

שכונות נוספות בירושלים, כולן מכילות בשמן את השם "משה": ימין משה, זיכרון משה וקריית משה. על ריבוי השכונות שבהן מופיע השם משה, כתב שמואל יוסף עגנון בספרו "תמול שלשום": "וכל מקום שם בירושלים קרוי משה, או אוהל משה או זיכרון משה או ימין משה או מזכרת משה. רוצה אתה להגיע לאחד מהמקומות

הללו שוכח אתה אותה מילה שנטפלה למשה ואין אתה מגיע למשה זה שרצית" (מתוך: הערך "[אהל משה](#)" בוויקיפדיה).

טבלת הזיכרון, צילום:

cc-by-sa-2.5, מתוך: ויקיפדיה

עם הקמת שכונת אוהל משה, נוסדה בצמוד לה השכונה מזכרת משה. אוהל משה תוכננה להיות שכונה ספרדית, ומזכרת משה – אשכנזית.

בקיץ 1882, החלה בניית השכונות, ובשנת 1885 דווח בעיתון "הצבי" על סיום בניית השכונות אהל משה ומזכרת משה כדלקמן: "השבוע הזה כלתה מלאכת בניין בתי האשכנזים הנבנים בעזרת הוועד מלונדון למזכרת משה. עתה יש בשכונה הזאת – שלושה ושמונים בתים, בשניים מהם יתפללו ובאחד יהיה בית תלמוד תורה ויתרם לדירות לחברי השכונה... הבתים נבנו במרובע ישר, ובתוך המרובע מקום פנוי ושם יינטעו עצים ופרחים והיה המקום לתפארת ירושלים" (מתוך הערך "[אוהל משה](#)", ויקיפדיה). המשפחות הראשונות שהתיישבו בשכונה היו יוצאות העיר העתיקה, יהודים ספרדים ממשפחות ידועות.

מעל הכניסה לשכונה מרחוב אגריפס, הוצבה כתובת זיכרון המפארת את משה מונטיפיורי שמכספי הקרן על שמו נבנתה השכונה.

גן התות – גן הבוסתן הספרדי (9), בקצה רחוב גלבוע בשכונת אוהל משה

גן התות, צילום: ד"ר אבישי טייכר, מתוך: ויקיפדיה

[בוסתן ספרדי](#), קטע
מההצגה כולל שירים,
יוטיוב (6 דק')

השכונה וסיפורי החיים שבה שימשו בסיס והשראה למחזה "[בוסתן ספרדי](#)". זהו אוסף סיפורים, מערכונים ואגדות ממורשת יהדות ספרד שכתב הנשיא לשעבר יצחק נבון. מקור השירים מאוסף שירי לדינו של החוקר יצחק לוי. ההצגה מתארת את הווי סמטות השכונה בשנות העשרים של המאה ה-20 דרך תיאור חיי משפחה ירושלמית ספרדית. גן שנמצא בשכונה, שהיה ידוע בשם "גן התות", קיבל רשמית את השם "גן הבוסתן הספרדי" ביולי 2005 המחזה "בוסתן ספרדי" זכה בפרס כינור דוד בשנת 1970.

שכונת זיכרון טוביה (10), רחוב זיכרון טוביה

שכונת זיכרון טוביה הוקמה בשנת 1891 כשכונת חצר ביוזמתו של רבי יוסף ריבלין, שעמד אז בראש הוועד הכללי "כנסת ישראל". הייתה זו השכונה ה-11 (מתוך 16) שהקים. ריבלין היה ידוע בחריצותו ומסירותו הרבה בהקמת שכונות מחוץ לחומות, דבר שהקנה לו את התואר רב יושע דער שטעטלך מאכער – רבי יושע עושה השכונות – בפי יהודי ירושלים.

[זיכרון טוביה](#), מתוך:
ויקיפדיה

אגדה ירושלמית מספרת כי בשם השכונה טמונה הוקרה לריבלין ולפועלו: סירבו של ריבלין לקרוא לשכונות על שמו, הביא את תשובי השכונה להתחכם לו בתרגיל גימטרי: האותיות טי"ת ובי"ת שבשם השכונה מרמזות ל-11 השכונות שריבלין הקים. אך למעשה, בראש גיליון היסוד של השכונה, ציטט ריבלין את הפסוק מתהלים: "זָכַר רַב טוֹבָהּ וַיַּעַזְקָתָהּ וַיִּנְגֵּנוּ" ([תהלים קמה, ז](#)), ונראה שזה מקור השם. בתוך שש שנים, נבנו כשלושים בתים בזיכרון טוביה, אך השלמת

מסגרת הבתים סביב החצר לא הסתיימה מעולם. בשל כך, נותרה החצר מפולשת, דבר שאפשר כניסת כלי רכב ובהמות אליה. המגרשים בשכונה הוצעו לכל המעוניין, ולכן גרו בה תושבים בני עדות שונות, זאת בניגוד לשכונות אחרות בנחלאות. עובדה זו הקנתה אופי יוצא דופן לשכונה התוססת, שבה דיברו בשפות ובעגות שונות, ובין התושבים נרקמו יחסים מיוחדים.

בשנות השלושים של המאה ה-20, כונתה זיכרון טוביה בשם "המכבסה הגדולה", בשל הסדינים והווילונות שתלו תושביה על חוטי כביסה לרוחב השכונה במטרה למנוע את תנועת כלי הרכב בה. עם השנים, התדרדרה זיכרון טוביה והייתה לשכונת עוני. בשנת 1992, היתה זו השכונה הראשונה בנחלאות שזכתה לשיקום. כיום השכונה מטופחת ויפה וזוכה לעדנה כשאר השכונות בנחלאות.

ביבליוגרפיה מומלצת

- בן-אריה, יהושע (תשל"ז), "[השכונות היהודיות שנבנו בירושלים שמחוץ לחומות בשנות השמונים של המאה הי"ט](#)", [קתדרה](#), 2, עמ' 20-58.
- בן-אריה, יהושע (1974), [עיר בראי תקופה, ירושלים החדשה בראשיתה, ב](#), ירושלים: יד יצחק בן-צבי.
- ברטל, ישראל (תשנ"ה), [ירושלים לדורותיה](#), יחידה 9, תל-אביב: האוניברסיטה הפתוחה, עמ' 53-68.
- שור, נתן (1987), [תולדות ירושלים, ב](#) (מהתקופה המוסלמית המוקדמת ועד הכיבוש המצרי), תל-אביב: דביר.

קישורים אינטרנטיים נוספים

- [הציאה מהחומות](#) – ארץ מולדת, תכנית חינוכית, יוטיוב, 30 דק'.
- [הציאה מהחומות](#) – שירות הסרטים הישראלי, יוטיוב, 3.30 דק'.
- יוסף ריבלין, [ראשית היישוב מחוץ לחומות ירושלים](#), פרויקט בן-יהודה.
- [נחלת שבעה ממבט הציפור](#) – מסלולים, יוטיוב, 3 דק'.